

De balans van vier jaar oppositie

5 Mei 1994: Bevrijdingsdag. Op die zonnige morgen met zonnige radioprogramma's die obligate vraag: Wat betekent bevrijdingsdag voor u? En dan dat knarsende antwoord: eindelijk verlost van zeventig jaar christen-democratie!

Wat hadden we misdaan in het CDA? Had de Amerikaanse socioloog Galbraith niet gezegd, dat de Nederlandse samenleving zo ongeveer de beste van de wereld was? Had Elco Brinkman dan niet geprobeerd een fatsoenlijke campagne te voeren, waarin hij met de slogan 'werk, werk en nog eens werk' de dreiging van exploderende werkloosheid had willen duidelijk maken ten koste van onze eigen populariteit? Het was zo gemakkelijk geweest dat te verdoezelen met verkiezingsbeloftes, waarop je nadien toch niet werd afgerekend, zoals in de afgelopen jaren zo duidelijk bleek.

Vaste lezers van deze rubriek weten, dat de vraagstelling voor sommigen in het CDA geen verrassing meer was. De radio stond aan onderweg naar een klooster op de Veluwe, waar op uitnodiging van de redactie van dit blad al twee maanden eerder een groep CDA-ers was uitgenodigd, die het *debacle* van 3 mei 1994 hadden zien aankomen. Onder wie Til Gardeniers en Frans Andriessen.

Op vele punten waren de deelnemers het eens. Het jaar 1989 was niet het einde van de ideologieën, maar een

markeringspunt van een nieuwe behoefte aan richtinggevend politiek leiderschap. Inhoud, stijl, personen, organisatie: alles tegen het licht van een nieuw tijdperk. Er was werk aan de winkel voor de drie belangrijkste kringen in de partij: de Tweede Kamerfractie; het Partijbestuur; het Wetenschappelijk Instituut.

Over één punt waren de deelnemers het niet eens: was het nu heilzaam of niet, in het licht van het radicale proces van herpositionering, om geen regeringsverantwoordelijkheid te dragen wanneer het CDA daartoe de kans zou krijgen? Het werd dus oppositie.

Terugkeer van het idealisme

De balans van vier jaar oppositie kan bij het schrijven van deze periscope nog niet worden opgemaakt, maar er is veel te zeggen over de wijze, waarop de christen-democratie deze unieke ervaring ondergaan heeft. We moeten dan onderscheid maken tussen de partij als geheel, de Tweede Kamerfractie als spil en het Wetenschappelijk Instituut.

Wie dezer dagen partijbijeenkomsten bezoekt, kan alleen maar constateren, dat er in de afgelopen vier jaren iets belangrijks gebeurd is met die partij. Bijeenkomsten zijn doorgaans zeer goed bezocht, het kader is zeer gemotiveerd, de vrijwillige inzet is groot van bereidheid om te plakken tot inhoudelijke advisering. Het Kuyperhuis is soms te klein om de respons op uitgeschreven

expertbijeenkomsten te bevatten. Waar anderen verstek moesten laten gaan, kostte het ons geen moeite lokale lijsten uitstekend te bemannen en te bevrouwen met goede kandidaten. Tien-duizenden getuigen ervan, dat zij ondanks secularisering en ondanks – overigens tanende – populariteit van paars en het goede economische klimaat niet willen berusten in een marginalisering van de beweging, het daarin belichaamde gedachtegoed en de grotere en kleinere belangen waarvoor het CDA ook staat.

De sfeer van verslagenheid en de rouwperiode was van betrekkelijk korte duur in de partij en de trouw en het engagement van vele kaderleden bleken groter dan defaitisme of opportunistie.² Dat de verslagenheid niet fataal werd en de remoralisering snel op gang kwam, was met name ook te danken aan de alerte reactie van het Dagelijks Bestuur om onmiddellijk na de nederlaag een kader te scheppen voor de formulering van de klachten, de analyses, de aanbevelingen. De instelling van de Commissie-Cardeniers is een zeer gelukkige, wijze en resultaatvolle beslissing geweest. Als we dit proces vergelijken met de ruzies en het tempo van herstel na nederlagen binnen de PvdA en de VVD, dan mogen we bepaald niet ontevreden zijn.

Er is nog iets anders aan de hand: door een systematische inzet van partijbestuurders, de voorzitter voorop, lijkt het gelukt te zijn de partij zich als het ware te laten omdraaien. Vier jaar geleden werd in deze rubriek gesproken over een bestuurderspartij, die over haar leden heenwalste. In ieder geval is systematisch gepoogd een cultuuromslag tot stand te brengen, waardoor het gewone lid, de gewone lokale bestuurder weer de indruk kreeg, dat de partij

er voor hem of haar was, en niet omgekeerd. Geen geringe prestatie, zeker niet in een tijd, waarin partijpolitieke participatie, bij winnaars en verliezers, bij oppositiepartijen en regeringsdeelnemers, in sneltreinvaart vermindert.³ Moeilijker meetbaar zijn de pogingen om de partij nadrukkelijker in het hart van de samenleving te plaatsen. Het Sociaal en Cultureel Planbureau had al geconstateerd, dat er geen kader van partijen was, dat zoveel dwarsverbanden had naar maatschappelijke organisaties als dat van het CDA, maar die personele unies zijn nog niet voldoende om tot een systematische dialoog te komen met allerlei instellingen van de samenleving, en zeker niet met de nieuwe maatschappelijke organisaties, zoals de *one issue* bewegingen.

Een complicatie en een uitdaging daarbij was, dat het aantreden van paars – zonder noodzakelijke causaliteit – samenviel met de opheffing van een aantal christelijk-sociale organisaties en hun opgaan in meer algemene verbanden. De boeren, het midden- en kleinbedrijf en de werkgevers gaven eigen christelijke organisaties op en daarmee werden ook de naamplaatjes van de deuren geschroefd, waar de christendemocratie vroeger automatisch kon aanbellen. Toch heeft dit niet geleid tot een verschraving van de contacten tussen de leiding van het CDA en de toppen van de maatschappelijke organisaties. Juist door het wegvallen van automatische contacten is zeer veel geïnvesteerd in inhoudelijke gesprekken, mede op basis van de rapporten, die binnen het CDA verschenen.

Intussen hebben alle partijen te kampen met problemen terzake de professionele ondersteuning van hun activiteiten en met het draaiende houden van hun organisatorische infrastructuur. Ook bij

het CIDA deden zich deze problemen voor. Dat kon in het dagelijks functioneren worden opgevangen, maar ernstiger was het niet tijdig kunnen stoppen van de reorganisatievoorstellen, die nog ontwikkeld waren in de periode van hoogconjunctuur van de christen-democratie. De op afstand plaatsing van de zogeheten gelicende organisaties en de vermindering van het aantal zogeheten vrije plaatsen in het Partijbestuur verdient heroverweging, zowel in het licht van de cohesie van de totale beweging als van de juist nu zo noodzakelijke recrutering van deskundigheid en betrokkenheid. In goede tijden bleek het immers bijzonder waardevol, dat mensen als De Caay Fortman, De Koning, Franken, Ruding hun adviezen in de bestuursdiscussies konden inbrengen.

De grootste winst van vier jaar oppositie voor de christen-democratie als partij is echter geweest de terugkeer van het idealisme. Niet dat in het verleden het CIDA een verzameling opportunisten en carrièrezoekers was, maar waar we nu op worden aangesproken is de inhoud van de beweging, haar betekenis voor de samenleving en de uitstraling van haar verhaal. Nu niet of veel minder de machtsvraag en de functiebekledingen aan de orde zijn, maakt dat er op alle niveaus ruimte is voor elkaar aanspreken op de inhoud van het verhaal en de echte motieven om aan het eind van deze eeuw mee te werken aan een nieuwe start voor onze beweging. Het feit, dat onze inzet ook niet meer door de buitenwereld en media onmiddellijk met macht en carrière in verband wordt gebracht, geeft ontspanning en ruimte voor hartelijke collegialiteit. We zijn weer maatjes van elkaar geworden, en zo hoort het ook.

Misschien verklaart dat mede het verrassende mobiliseringsvermogen van de partij (en het Wetenschappelijk Instituut) als het gaat om meedenken en meeadviseren. Misschien verklaart dat vooral ook de merkwaardige aantrekkingskracht van het CIDA op een aantal jongere mensen, die persoonlijke, politieke en maatschappelijke zingeving aan elkaar willen verbinden zonder het carrièreperspectief of de tegenprestatie aan de orde te stellen.

Deskundigheid, stijl en een alternatief

Wat heeft de oppositierol betekend aan het front: in de Tweede Kamer? Het begin van die voor velen zo verrassend nieuwe rol was uitermate moeilijk. In de eerste voor de kabinetsformatie beslissende maanden stond het mandaat van de fractievoorzitter, Flco Brinkman, zwaar onder druk. Er was grote onenigheid over de te volgen koers, over regeringsdeelname en over de voorkeurscoalitie. Daardoor konden de kansen bij de mislukking in eerste termijn van de onderhandelingen over paars niet benut worden. Het aantreden van Enneüs Heerma en van paars vond plaats in een klimaat van niet verholen publicitair leedvermaak, zo frappant verschillend van het publicitaire medelijden ten aanzien van D66 na de recente gemeenteraadsverkiezingen.

Terzelfder tijd moest Heerma zijn gezag vestigen in een fractie, waar hij niet uit voortkwam, die niet gewend was aan een oppositierol en die door het ontbreken vanwege de nederlaag van een aantal voorziene essentiële disciplines onevenwichtig was samengesteld.

De grootste winst van vier jaar oppositie voor de christen-democratie als partij is geweest de terugkeer van het idealisme.

Maar het meest curieuze was, dat al in het regeerakkoord en later nog veel meer een programma op de rails werd gezet, dat, dikwijls in afwijking van de paarse verkiezingsbeloftes, zeer veel ging lijken op het programma, waarvoor Brinkman was afgestraft. Geweldige tekortreductie (al enkele dagen na de verkiezingen werden de bezuinigingslimieten van de PvdA door de heer Kok als achterhaald gekwalificeerd); alle accenten op werkgelegenheid; wel een Betuwelijn; geen vrijgave van softdrugs; geen radicale sloop van de overlegeconomie (met uitzondering van het Landbouwschap), integendeel: loftrampetten op het – toch christen-democratische – poldermodel; geen radicale milieu-ingrepen; een hoge toonzetting, waar het de normen- en waardendiscussie betrof, warme woorden over 'de geborgenheid' van de samenleving, en vier jaar lang iedere derde dinsdag in september zon! Ga daar maar eens oppositie tegen voeren.

Oppositievoeren moest geleerd worden, in stijl, in deskundigheid, in het formuleren van alternatieven. Het is de grote verdienste van Heerma geweest, dat hij meteen op het laatste heeft ingezet. Zijn nadruk op de inhoud en zijn initiatief om meteen te beginnen met zogeheten fractiespecials was onder de omstandigheden het beste begin van een eigen, geloofwaardige oppositierol. Daarbij zette Heerma nadrukkelijk ook in op mobilisering van alle denkkracht en deskundigheid breed in de partij. Door 1995 uit te roepen tot 'het jaar van de inhoud' werd gekozen voor oppositievoeren rond de formulering van eigen, herkenbare alternatieven. Een ambitieuze en vooral niet onmiddellijk resultaat opleverende aanpak, maar de enige, die de christen-democratie uit de

breed gevoelde overbodigheid kon trekken.

In het in samenwerking met het Wetenschappelijk Instituut totstandgekomen Voorjaarsmanifest van 1995 zien we al die eerste schetsen van een eigen nieuwe herkenbaarheid. Met name het thema van de menselijke maat wordt dan op de agenda gezet en het zal er niet meer af te halen zijn. Een halfjaar later al wordt het gezinsthema in de politiek gebracht. Stap voor stap werd zo gewerkt aan die opbouw, aan dat *design* beter gezegd, van een alternatieve politieke beweging, die eigen antwoorden probeert te formuleren op zaken als de cohesie in de samenleving, de overdracht van waarden en normen, de afbakening van het domein van het niet-commerciële tegenover de samenwerking, de oriëntatie van de technologie, de herverkaveling van de verantwoordelijkheden terzake sociale zekerheid ('cappuccino-model') en vooral de eigen rol van die samenleving naast die van de overheid en de markt. De ambitie van de christen-democratie om langs deze lijnen een alternatief te presenteren is buitengewoon gedurfd. Het gaat namelijk niet zonder meer om een andere politiek, maar het gaat om het verzekeren in onze cultuur en in onze maatschappij van zaken, waar de politiek slechts indirect invloed op kan uitoefenen, zoals die overdracht van waarden en herstel van een vitale zelfredzame samenleving.¹ Gedurfd, ambitieus, maar niet onmogelijk, en voor de kwaliteit van menselijk leven en samenleven in onze ogen wezenlijk. Er is, soms met vallen en opstaan, veel inhoudelijk gerichte creativiteit losgekomen, en dat was winst.

De opbouw van controlerende deskundigheid was een andere grote uitda-

ging. Het ging ook hier om het richten van de energie in een richting, die tot nu toe veel minder nodig was geweest, en waartoe velen zich eigenlijk ook nauwelijks geroepen voelden. De omslag van het – creatief en aanvullend – meedenken met de regering naar het controleren, betrappen, uit elkaar spelen, ergens tegen zijn, is niet gemakkelijk geweest, en dat heeft ook sympathieke trekken. Het is ook zeer de vraag, of de achterban van het CDA een oppositie zou accepteren, die zou neerkomen op zand tussen de raderen strooien. Maar zeker is, dat het tijd gekost heeft en nog kost om de kunst van creatief oppositievoeren te leren. Het verstoken zijn van relevante informatie, die eertijds zo gemakkelijk te verkrijgen was bij de departementen, is daarbij een extra handicap.

Maar ook hier een duidelijke keerzijde: het gevoel van eigenwaarde kan ook gevoed worden door de oppositierol. Je kunt je eenvoudigweg niet veroorloven mee te peddelen met door een regering aangereikte voorstellen. Ook karakters, die niet van nature anderen graag op de huid zitten, en dat zijn er gelukkig velen in het CDA, kunnen door de noodzakelijke concentratie op de inhoud, zichzelf uitwerken boven het niveau van dwarsliggerij en een eigen dimensie geven aan wat hoort te zijn: constructieve oppositie.

Sommige paarse bewindslieden weten dat ook te waarderen, en gaan ook in die situatie een inhoudelijke dialoog met de woordvoerders aan. Maar met een zekere schrik moet ook soms geconstateerd worden, dat, waar een meerderheid verzekerd lijkt, die dialoog tot een minimum beperkt blijft; weinig op inhoudelijke argumenten gereageerd wordt, en – het moet helaas gezegd worden, ook met een verwij-

zing naar het begin van dit artikel, – arrogantie hand in hand gaan met onvermoede tenminste anti-christen-democratische sentimenten. Sentimenten, die ook een normaal menselijk verkeer soms belenmeren.

Dat heeft ons als vanzelf op dat derde element van oppositievoeren gebracht: de stijl. Arrogantie, dat was het wat velen in de publiciteit ons met nadruk verweten. Leedvermaak en ook *dédain* was bij sommigen de reactie na de nederlaag. Het CDA, toch al nooit erg populair in de Grachtengordel en alles wat daar omheen cirkelt, had er volgens velen nooit mogen komen, had zichzelf bij de geboorte al overleefd en zou tot verdere marginalisering gedoemd zijn. Nog erger is soms de weerszin, die bij sommige parakerkelijke instellingen en kringen is te bespeuren tegen de institutionalisering van de christelijke politiek. Typerend is in dit verband, dat nu op het terrein van mensenrechten, ontwikkelingssamenwerking, en vredesbeleid het CDA relatief hoog scoort, de vroeger op die terreinen zo gretig gehanteerde kieswijzers nauwelijks meer gepubliceerd worden!

Tot slot was er het niet onbegrijpelijke ongeduld van de eigen achterban, die resultaten wilde zien van het oppositievoeren, die herkenbaarheid vroeg, en een duidelijk 'smoel'. Soms terecht, maar soms ook was het zwijgen in de publiciteit geen weerspiegeling van inactiviteit, maar van het gegeven, dat een kleine onenigheid binnen de paarse coalitie publicitair zoveel interessanter was dan een grote aanvaring met de oppositie. Tegen deze achtergronden waren er de verleidingen van het zichzelf overschreeuwen, de verongelijkte klagerigheid, of het presenteren van utopieën, zoals sommige kleinere op-

positiepartijen zich kunnen veroorloven.

Langzamerhand heeft zich echter een stijl ontwikkeld, die met recht bij de christen-democratie past. Zakelijk, vriendelijk, constructief, maar wel alert en vasthoudend. Langzamerhand ook werd oppositievoeren iets gemakkelijker. Hoewel de ondertoon in de maatschappij bij velen pro-paars is, is de euforie aan het wegebben, nu de aan de christen-democratie toegedichte arrogantie, het monisme, de compromisgevendheid, de pluchevastheid zeker geen monopolie van het CDA blijkt te zijn.

Overigens maakt het CDA misschien nog veel te weinig duidelijk met welk gemak de paarse partijen afstand hebben genomen van hun eigen verkiezingsbeloftes, van hun eigen pleidooien terzake 'een andere politiek' van transparantie en dualisme, van de volheid

van de ministeriële verantwoordelijkheid, van hun eigen kritiek op de stijl van het CDA in de regering. Alleen door de langere periode van regeren en verantwoordelijkheid nemen is het optreden van het CDA nog niet helemaal verbleekt bij het gedrag van paars, maar de kiezer kan gerust zijn: paars II zal ook op dit terrein de balans helemaal doen doorslaan.

Het gaat hier om een kwestie van politieke zeden. Daar kan en moet het CDA stelling tegen nemen. Maar de kern van de oppositie ligt toch nog op een ander terrein. Wie de laatste vier jaren overziet, moet tot

de conclusie komen, dat het debat over de grote toekomstvragen van onze samenleving vanwege de paarse partijen achterwege is gebleven. Het is niet onredelijk om te vragen van een regering om het niveau van een compendium van keuzemogelijkheden te overstijgen en richtingen aan te geven, te kiezen. Welk ander antwoord is er te geven dan op zijn minst te accepteren, zo niet te bevorderen, dat allesoverheersend wordt in de cultuur de individuele behoeftebevrediging, de individuele zelfverwerkelijking en de individuele welvaartstoename? Is er meer?

Er is meer: werken aan inhoud

Voor het Wetenschappelijk Instituut zijn de oppositiejaren eerder een kans dan een frustratie geweest. Natuurlijk had ook het Wetenschappelijk Instituut te maken met subsidievermindering ten gevolge van verkiezingsnederlaag en inkomstenverlies van de partij. Dit laat-

ste werd echter grotendeels opgevangen door een genereuze houding van het Dagelijks Bestuur van het CDA. En natuurlijk had ook het Instituut te maken met de consequenties van het wegvallen van prestigieuze en inhoudsvolle contacten op regeringsniveau.

Maar wie mocht denken, dat de tweede of derde plaats in de Nederlandse politiek ook zou leiden tot een verminderde bereidheid vanuit de kringen van wetenschappers, deskundigen, bestuurders, ambtena-

ren, maatschappelijke organisaties om te adviseren en mee te denken, vergist zich. Het Wetenschappelijk Instituut

**Langzamerhand
heeft zich een
oppositiestijl
ontwikkeld die met
recht bij de
christen-democratie
past. Zakelijk,
vriendelijk,
constructief, maar
wel alert en
vasthoudend.**

heeft getracht dat potentieel te mobiliseren, van de conferentie op de Essensburgh, waarmee dit artikel begon tot de expertmeetings van de laatste weken in de verkiezingscampagne. En daartussenin telkens van die momenten, waarop de contouren van die strategie zichtbaar werden om tot een alternatieve samenlevings- en politieke visie te komen: het zomernummer 1994 van dit blad, het initiatief om tot een Strategisch Beraad te komen in dat najaar; de buitengewoon inspirerende Echteldse conferentie van november 1994 over 'Zingeving en verantwoordelijkheid', dan het monumentale congres over de 'Christen-democratie als Beweging van de Toekomst', aangeboden aan de heer Lubbers in mei 1995; het verschijnen van het rapport 'Nieuwe wegen, vaste waarden', in oktober van dat jaar en de afronding van de partijdiscussie daarover in mei 1996; de conferentie over hedendaags gezinsbeleid in juni en het internationaal aandacht trekkend zomernummer over dat thema in juli 1996, gevolgd door het rapport 'De verzwegen keuze van Nederland' een halfjaar later. En daarmee kwamen we al volop in de *research* en discussies over het verkiezingsprogramma 'Samenleven doe je niet alleen', met als intermezzo het zomernummer van dit blad in 1997 over milieu en duurzaamheid en de daarop gevolgde conferentie. Kortom: de oppositiefase heeft nieuwe energie en nieuwe creativiteit losgemaakt.

Daarnaast wilde het Wetenschappelijk Instituut niet afbreken het in een vorige periode sterk inzetten in het onderzoeks- en adviesprogramma op versterking van de inhoudelijke discussie over de inrichting van de Europese samenleving. De ontwikkeling van een duidelijk perspectief op het soort samenleving, dat ons in Europa voor ogen staat,

de rol van de overheid daarin, het behoud van een eigen herkenbare Europese cultuur, de omvang van dat Europa en zijn verplichtingen tegenover de rest van de wereld, maar ook de eigen identiteit van onze natie in dat vergrote Europa: dat zijn de onontwijkbare vragen, waarvoor de burgers nu staan, en aan wie proposities en keuzes moeten worden voorgelegd.

Herpositionering van de christen-democratie: is het gelukt in deze vier jaren?

De herijking van de antithese, de emancipatie, de sociale kwestie en het weer motiveren van politieke participatie vereisen meer dan in deze vier jaren kon worden opgebracht. Het vereist ook in de publieke opinie en in de media een andere perceptie van de echte politieke tegenstellingen, zoals Etzioni het in het elders in dit nummer besproken boek zegt. Het zal nog geruime tijd duren voor de rond de tegenstelling arbeid-kapitaal gecreëerde links-rechts-as in het politieke debat kan worden vervangen door de as individu-samenleving, vrijheid-verantwoordelijkheid, actualiteit-toekomst, globaliteit-regionaliteit, traditie-vernieuwing, eigen weten-gedeelde waarden, commercialiteit-non-commercialiteit.

Maar wie is blijven steken in de negentiende-eeuwse tegenstelling en die van de eerste helft van deze eeuw tussen arbeid en kapitaal kan beweren, dat het 'links van het midden even druk is als op Schiphol'. Er zijn nog maar weinig politieke bewegingen, die zich echt proberen te ontworstelen aan de tegenstellingen van gisteren, gegeven ook de kennelijke onmacht van zowel de PvdA als de VVD om tot beginselprogramma's vernieuwing te komen.

Dat is ook niet gemakkelijk, want die zal op een fundamentele analyse van samenleving en cultuur gebaseerd moeten zijn. En die kan, wat de christen-democratie betreft, niet op elkaar uitsluitende opties berusten.

De contouren van de nieuwe christen-democratie zijn zich aan het aftekenen. Dat is de grote winst van deze vier jaren. De keuze voor inhoud is een moeilijke geweest in een tijdperk, waarin het om de poppetjes en de *one-liners* gaat, waarin het om demonisering van tegenstanders gaat of het toegeven aan onbestemde, maar daarom niet minder electoraal recrueteerbare gevoelens. Waarin het gaat om toegeven aan de stelling, dat het einde van de ideologieën is aangebroken, en pragmatisme en deskundigheid de doorslaggevende succesfactoren zijn in de politiek.

En dan is er nog die andere verleiding: de eenvoud van de radicalisering en het getuigenis alleen. Wie dat alles als het politieke antwoord afwijst, als het antwoord op de politieke verschraling, die moet niet al te verbaasd zijn de rest tegenover zich te vinden, zoals in deze verkiezingscampagne is gebleken. Maar dat is juist ook een erkenning van onze inzet voor dat andere, dat samenhangende politieke antwoord, noem het – ambitieus – dat visioen, dat burgers nodig hebben om weer echt politiek te participeren.

Geen elkaar uitsluitende opties. Het is zo gemakkelijk te zeggen: we zijn de beweging van de samenleving tegenover het individu, van de non-commercialiteit tegenover de marktwerking, van de gemeenschappelijk gedeelde waarden tegenover de eigen inzichten, van de barmhartigheid tegenover de zelfverwerkelijking, van de traditie tegenover de moderniteit, van de regio-

naliteit tegenover de globalisering, van de zorg tegenover de betaalde arbeid.

De contouren van de nieuwe christen-democratie liggen om het anders te zeggen in het herstel van het evenwicht, in de erkenning, dat in maatschappij en cultuur zaken als individualiteit, zelfverwerkelijking, eigen gewetensvorming, arbeidsparticipatie, globalisering, marktwerking verworvenheden zijn, maar dat die in evenwicht dienen te zijn met waarden en voorzieningen, die in eerdere periodes zo sterk waren en nu dreigen gemarginaliseerd te worden. Dat is meer dan wat bijsturen, of wat remmen: de paradoxen van de eenentwintigste-eeuw worden niet opgelost met een beetje minder van allebei en zo te komen tot een onherkenbaar compromis. Wie regionalisering aan globalisering weet te koppelen, of marktwerking aan een duidelijke bescherming van de domeinen, die niet gecommercialiseerd moeten worden, kiest niet voor een beetje protectionisme, of een beetje prijsbinding, maar die kiest voor een systeem, waarin het beste van beide verenigd wordt. Om het verder in politieke programmering te vertalen, want daar staat het CDA voor: wie kiest voor een levenskrachtig en perspectiefvol landelijk gebied, kiest niet tegen de grote stad, en wie kiest voor een samenhangend veiligheidsbeleid kiest niet tegen vrijheid. Wie kiest voor ruimte voor zorg kiest niet tegen werk. Wie kiest voor een herkenbare Nederlandse samenleving kiest niet tegen Europa (of om met Mary Robinson, de ex-president van Ierland, te spreken: de Ierse identiteit werd juist weer sterk door de toetreding tot Europa)

Het zal de christen-democratie nog tijd kosten om die echte dilemma's van de

eenentwintigste-eeuw te vertalen in elkaar versterkende keuzes. Die tijd is nodig, omdat het gaat om de echte analyses van wat er in onze cultuur aan de gang is, die tijd is ook nodig omdat het niet in eerste instantie om politieke keuzes, om 'Haagsche' keuzes gaat, maar om de belevingskeuzes van onze burgers.

Die tijd is vooral nodig, als de christendemocratie wil uitgroeien tot, wil uitbreken naar, die groepen onder de Nederlandse bevolking voor wie die dilemma's echte persoonlijke betekenis hebben. En dan hebben we het ook over die grote groep vaak jonge mensen, die carrière en zorg, tijd voor elkaar, voor ouders en kinderen moeten combineren; dan hebben we het ook over mensen in steden, die de vitaliteit en de welvaart niet willen betalen met volstrekte anonimiteit, verloedering van de leefomgeving en onveiligheid, maar we hebben het zeker ook over oudere mensen, die niet meer kunnen werken, maar toch in letterlijk volle waarde aan die samenleving willen kunnen deelnemen; en we hebben het over die familie uit een andere cultuur afkomstig, die er in Nederland bij moet horen – op haar eigen manier – en daar ook haar best voor wil doen. We hebben het ook over dat boerengezin, dat inkomen en respect moet verdienen met efficiënte productie, maar dat ook wil bijdragen aan een echt leefbare omgeving. Die dialoog met bewuste mensen, met betrokken mensen die moet dat perspectief, dat visioen opleveren. Er zijn in de afgelopen vier jaren, in de woestijntocht, voldoende tekenen gevon-

den, dat een partij, die zo'n dialoog aandurft, vanuit haar eigen uitgangspunten zeker, een duidelijke positie verdient en krijgt in de nieuwe Nederlandse politieke verhoudingen. Zeker: vier jaren waren tekort voor die herpositionering. Maar het begin is gemaakt, het fundament gelegd.

Hoe de uitslag van de verkiezingen van 6 mei ook luidt (op het moment van het ter perse gaan van dit blad was de uitslag van de Tweede Kamerverkiezing nog niet bekend, red.); de inhoudelijke discussies van de afgelopen vier jaar hebben zonder meer het mandaat opgeleverd om, luisterend en overtuigend, in dialoog en actie, verder te gaan. Dat is geen verworvenheid, maar juist een opdracht tot voortzetting van dit werk aan de positionering van die zo broodnodige beweging. Een beweging die in het politieke debat de volheid van de menselijke persoon, de kracht van de samenleving, de oriëntatie op waarden, en de gerichtheid op de toekomst als de centrale noties naar voren durft te brengen.

Mr. J.J.A.M. van Gemip, directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Noten

1. 'Werk aan de winkel' Verslag van een groepsgesprek, *Christen Democratische Verkenningen* (juli/augustus 1994) 352-358.
2. 'De rouwperiode heeft nu wel lang genoeg geduurd', *de Volkskrant*, 11 juni 1994
3. Periscope 'Catastrofe of crisis', *Christen Democratische Verkenningen* (juni 1994) 259-266.
4. Periscope 'Een zelfgekozen kerker', *Christen Democratische Verkenningen* (december 1996) 670-678.